

Den norske stortingsvalgordningen og dens politiske konsekvenser

Bernt Aardal

(f. 1950), dr.philos. i statsvitenskap (Universitetet i Oslo, 1993), forsker I, Institutt for samfunnsforskning.
E-post: bernt.aardal@samfunnsforskning.no

Valgordningen er et sentralt element i det representative demokratiet. Beslutningen om hvilken valgordning vi skal ha er en viktig del av den demokratiske prosessen, og den utgjør en viktig rammebetingelse for individuell velgeratferd og for konkurransen mellom partiene. En valgordning er et resultat av kompromisser mellom partier som kan ha svært ulike interesser knyttet til utformingen. Det finnes imidlertid ingen ordning som fullt ut tilfredsstillende alle ideelle krav. Denne artikkelen gir først en oversikt over hovedtyper av valgordninger og utviklingen av den norske valgordningen for stortingsvalg, og dernest en analyse av den nåværende ordningen med vekt på dens politiske konsekvenser. Sett under ett er den valgordningen som ble vedtatt i 2003 blitt mer

partipolitisk proporsjonal enn tidligere, samtidig som den geografiske fordelingen av mandatene er blitt mer systematisk og ikke like skjev som tidligere. Både den nåværende ordning og tidligere ordninger kombinerer elementer som avspeiler ulike prinsipper og hensyn. Dels ønsket om større partipolitisk proporsjonalitet, og dels ønsket om at partisystemet ikke bør fragmenteres. Analysene viser at samspillet mellom de ulike elementene er komplekst. En og samme ordning kan gi ulike utslag alt etter balanseforholdet mellom partiene og den geografiske fordeling av stemmene. For å kunne studere effektene av eventuelle endringer av ordningen er det derfor nødvendig å gjennomføre beregninger basert på data over tid.

Nøkkelord: arealfaktor, proporsjonalitet, stortingsvalg, utjevningsmandater, valgordning

The Norwegian Parliamentary election and its political consequences

The electoral system is an integral part of any representative democracy, and the choice of system is an important framework for individual behavior and party competition. An electoral system results from compromise between parties with vested interests in the system setup. However, no system satisfies all ideal claims. This article is an introduction to the electoral system used in parliamentary elections in Norway; it emphasizes the political consequences of vital elements such as the balance between district seats and compensatory seats, and the geographical distribution of seats and electoral formulae. In sum, the system introduced in 2003 is more proportional in terms of the parties' share of seats compared with

votes, and the geographical distribution has become more systematic and less skewed, although the ideal of one vote—one value has not been achieved. Both the present and previous electoral systems combine elements reflecting different principles and concerns such as increased proportionality, on the one hand, and the fear of a fragmented party system on the other. The analyses show a complex interplay between different parts of the system. One and the same system may have different effects depending on the balance between the parties and between electoral districts. Thus, in order to study the effect of changes in the electoral system one needs to use simulations based on election outcomes over time.

Keywords: compensatory seats, electoral system, geographical distribution of seats, parliamentary elections

Innledning¹

Valgordningen er et sentralt element i det representative demokratiet. Beslutningen om hvilken valgordning vi skal ha er en viktig del av den demokratiske prosessen. Debatt og uenighet om valgordningens utforming bidrar til at vi får belyst hvilke verdier og prinsipper som skal være retningsgivende for samspillet mellom folket og dets valgte representanter. Etter valget i 2009 fremmet for eksempel Siv Jensen og Erna Solberg krav om en ny valgordning etter at de rødgrønne regjeringspartiene fikk et flertall av mandatene på Stortinget uten å ha et flertall av stemmene bak seg. Det var særlig den geografiske fordelingen av stemmene de mente måtte endres.

Konkret består valgordningen av et sett av regler som bestemmer hvordan velgernes preferanser omdannes til stemmer og hvordan stemmene omdannes til mandater (som for eksempel beregningsmetoder, sperregrenser og utjevningsmandater). I en mer utvidet betydning omfatter valgordningen i tillegg til dette regler om hvem som har stemmerett, hvordan stemmene avgis, lengden på valgperiodene, inndeling av valgdistrikter, fordeling av mandater på valgdistriktene og en rekke andre spørsmål (Elklit 2007).² En valgordning utgjør med andre ord en viktig rammebetingelse for individuell velgeratferd og for konkurransen mellom partiene. Og fordi hvert land har sin egen kombinasjon av «byggeklosser», vil også valghandlingen og valgfaterden fortone seg forskjellig. I faglitteraturen har valgordninger vært gjenstand for stor interesse, ikke minst fordi man tidlig pekte på sammenhengen mellom valgsystemets utforming og partisystemet. Duverger (1963, 1986) hevdet f.eks. at det nærmest var en lovmessighet at en ordning med simpelt flertall i én valgomgang ville føre til et topartisystem. Lipset og Rokkan (1967:30) på sin side advarte mot å behandle valgordninger som uavhengige variabler og partisystemer som avhengige, bl.a. fordi partistrategene hadde avgjørende innflytelse på utformingen av valgsystemet, og da gjerne i en retning som ga deres eget parti fordeler (se også Andenæs 2000:107).

Valglovgivning skiller seg ikke vesentlig fra lovgivning på andre områder i samfunnet. En valgordning er et resultat av kompromisser mellom partier som kan ha svært ulike interesser knyttet til utformingen. Et lite parti vil f.eks. foretrekke en ordning som er mest mulig proporsjonal, mens et stort parti kan foretrekke en ordning med sperregrenser og styringstillegg. Pippa Norris fremholder

1. Takk til deltakerne i arbeidsgruppen «Valg og politisk atferd», Fagkonferansen i statsvitenskap, Universitetet i Agder, Kristiansand 6.–8. januar 2010, for gode og nyttige kommentarer. Takk også til Stine Renate Otterbekk, Johannes Bergh, Tor Bjørklund og Håvard Hegre for ytterligere kommentarer.

2. Gallagher og Mitchell (2008b:3) bruker betegnelsen «electoral system» om den snevre definisjonen av valgordning og «electoral regulations» om den vide.

at «electoral systems are rarely designed, they are born kicking and screaming into the world out of a messy, incremental compromise between contending factions battling for survival, determined by power politics» (1995:4). Skal man forstå en valgordning fullt ut, må man derfor søke tilbake til de historiske og politiske omstendigheter som bidro til at ordningen fikk sin utforming, og som også har påvirket senere endringer (Grofman og Lijphart 2002).

I denne artikkelen skal jeg gi en oversikt over sentrale elementer i den nåværende norske stortingsvalgordningen, med vekt på hvilke konsekvenser de har for valget. Fordi valgordningen består av mange elementer kan det være vanskelig å ha full oversikt over hvilke konsekvenser delene har for helheten. For å kunne studere dette nærmere skal jeg benytte datasimuleringer som analytisk verktøy.³ En mer fullstendig oversikt over den historiske utviklingen av den norske valgordningen finnes i Kristvik (1953), Kristvik og Rokkan (1966), Valen (1981, 1985) og Aardal (2002).

Jeg skal først gi en oversikt over hovedtyper av valgordninger og utviklingen av den norske valgordningen. Deretter skal jeg gi en mer utfyllende oversikt over den nåværende ordningen med eksempler på hvordan man går frem når man skal omdanne stemmer til mandater. Jeg skal så se nærmere på hvilken betydning den geografiske fordelingen av mandatene, og balansen mellom distriktsmandater og utjevningsmandatene, har for valget. Til slutt skal jeg se nærmere på effektene av ulike beregningsmetoder og styringstillegg, samt valgordningens betydning for partisystemet og representasjonsterskler.

Hovedtyper av valgordninger

Et hovedskille når det gjelder typer av valgordninger går mellom flertallsvalg og forholdstallsvalg (Gallagher og Mitchell 2008a; Lijphart 1994:10–56; Norris 2004:39–65).⁴ Ved flertallsvalg går mandatet/mandatene til det parti eller den kan-

3. Datasimuleringer basert på faktiske valgresultater brukes fordi effekten av de enkelte bestemmelser er vanskelig å forutsi uten at man tar hensyn til en rekke faktorer samtidig. En og samme valgordning kan f.eks. slå ulikt ut avhengig av fordelingen av stemmer både mellom partier og mellom valgdistrikter. Datasimuleringer bygger imidlertid på en *ceteris paribus* forutsetning om at velgerne ikke ville oppført seg annerledes om valgordningen var endret. I noen tilfeller er dette relativt uproblematisk, mens i andre tilfeller ville endringer av valgordningen ført til endret atferd blant velgerne. Dataprogrammet Celius, som er utviklet og skrevet av Bernt Aardal, brukes i alle analysene i denne artikkelen (se <http://home.online.no/~b-aardal/celius.htm>). Programmet er tilgjengelig via Norsk Samfunnsvitenskapelig Datatjeneste (NSD).

4. Se også NOU 2001:3 (<http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/dok/nouer/2001/nou-2001-03/5.html?id=143458>).

didat som har flest stemmer. Flertallsvalg er som regel basert på kretser som bare velger én kandidat (énmannskretser).⁵ For å vinne mandatet kreves det enten simpelt flertall (fleste stemmer), eller kvalifisert flertall (f.eks. minst halvparten av stemmene). Kreves det kvalifisert flertall, går vanligvis de kandidatene som har flest stemmer i første valgomgang videre til neste omgang der valget avgjøres med simpelt flertall. England er et eksempel på et land med flertallsvalg i énmannskretser. Ved forholdstallsvalg (PR=«proportional representation») fordeles mandatene etter hvor stor andel av stemmene de enkelte partiene eller listene har fått. Antallet mandater i kretsene kan variere. Nederland er et ytterpunkt når det gjelder størrelsen på valgdistriktene, i hele landet er det én valgkrets.

Valget av flertallsvalg fremfor forholdstallsvalg er gjerne begrunnet med hensynet til *styringseffektivitet* ved at det gjør det lettere å danne flertallsregjeringer, at det er klare ansvarsforhold mellom regjering og opposisjon, og at det er direkte bånd mellom den enkelte representant og vedkommende valgkrets. Valget av forholdstallsvalg begrunnes derimot med hensynet til en *rettferdig fordeling* av mandater i forhold til de avgitte stemmene, at få stemmer er bortkastet, og at det er lettere for minoritetsgrupper og kvinner å bli representert. Fordi flertallsvalg og forholdstallsvalg har egenskaper som det kan være ønskelig å kombinere, har det vokst frem blandingsystemer – såkalte «mixed systems». Det gjelder f.eks. valgordningen i Tyskland.⁶

Et annet hovedskille når det gjelder valgordninger, går mellom indirekte og direkte valg. Når det er presidentvalg i USA, blir vi minnet om at det slett ikke er alle valg som avgjøres direkte av velgerne. Der er det et kollegium av valgmenn som til syvende og sist velger presidenten.⁷ I tillegg til disse hovedskillene finnes det en rekke andre skiller knyttet til måten å stille valglister på, valgkretsstørrelse, antall stemmer som avgis av den enkelte velger, styringstillegg, sperregrenser osv.

Kort historisk tilbakeblikk

Et historisk riss over de norske valgordningene illustrerer mange av de dimensjoner som preger demokratiske valgsystemer, blant annet skillet mellom indirekte og

5. Det finnes imidlertid valgsystemer med flertallsvalg i flermannskretser. Dette kalles gjerne «block vote» (Gallagher og Mitchell 2008b:38–39).

6. I Tyskland har velgerne to stemmer. Halvparten av mandatene i Riksdagen fordeles ved flertallsvalg i énmannskretser, mens den andre halvparten fordeles som forholdstallsvalg etter landsomfattende valglister.

7. Ved presidentvalget i 2000 fikk f.eks. Al Gore flest velgerstemmer, mens George W. Bush fikk flest valgmennstemmer.

direkte valg, og mellom flertallsvalg og forholdstallsvalg. For oversiktens skyld er fremstillingen delt inn i fem faser (korte oversikter over valghistorien finnes også i Andenæs (2000:105–112) og Østbø (2010:339–344)).⁸

1814–1905: Indirekte flertallsvalg

Den første valgordningen etter grunnlovsforsamlingen på Eidsvoll var basert på indirekte valg. Velgerne stemte ikke direkte på kandidatene, men på valgmenn som senere møttes for å utpeke representantene. Videre ble de kandidater som fikk simpelt flertall i valgmannsforsamlingen valgt. Man hadde med andre ord indirekte flertallsvalg. Ordningen med flertallsvalg varte helt til 1905 og omfattet i alt 31 valg. De første partiene ble stiftet i 1884, så før den tid var det kandidatenes personlige egenskaper og standpunkter som var utslagsgivende. Ettersom det var et fast antall velgere pr. valgmann,⁹ økte antallet valgmenn sterkt over tid i takt med økningen i folketallet. Valgene var heller ikke hemmelige, det ble de først i 1884. Historikeren Alf Kaartvedt fremholder som et påfallende trekk at Grunnlovens fedre ikke søkte å gjennomføre «lik stemmerett», verken for forholdet mellom valgdistriktene, eller mellom by og land (1964:71).¹⁰ Aanund Hylland (2001) hevder imidlertid at favoriseringen av distriktene kommer senere, muligens fra midten eller slutten av 1800-tallet. Antall representanter som skulle velges fra henholdsvis by- og landkretser ble forholdsmessig satt til 1:2, i en tid hvor bare omlag 10 prosent av befolkningen bodde i byene. Poenget med ordningen var å sikre byenes representasjon, trolig for å balansere at man i større grad enn det som var vanlig på den tiden ga stemmerett også til bøndene.¹¹ Endringer i bosettingsmønsteret førte etter hvert til at byenes overrepresentasjon ble svekket, men da «bondeparagrafen» ble opphevet i 1952 lå byenes andel av befolkningen rundt 33 prosent.

8. Se også NOU 2001:3 (<http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/dok/nouer/2001/nou-2001-03/4.html?id=143457>).

9. 50 i byene og 100 på landsbygda.

10. Kaartvedt viser til at eksplisitt geografiske hensyn ble tillagt vekt idet hvert større distrikt i det uensartede Norge måtte sikres en noenlunde jevnstor representasjon. I tillegg vektla man et økonomisk argument ved at de ulike næringsinteressene måtte representeres. Skillet mellom næringene fulgte i stor grad skillet mellom by og land, derfor stemte disse hver for seg. Endelig trekker Kaartvedt frem et maktpolitisk hensyn der embetsmenn og borgerskapet i byene ville sikre sine interesser (Kaartvedt 1964:71–72).

11. Ordningen ble senere kalt «bondeparagrafen», men dette er egentlig et misvisende navn.

1906–1918: Flertallsvalg i to omganger

Etter hvert som partiene gjorde seg gjeldende i 1880-årene hadde det indirekte valg-systemet utspilt sin rolle.¹² Ved en grunnlovsendring i mai 1905 ble det bestemt å innføre direkte valg i énmannskretser, altså fortsatt flertallsvalg. Men i motsetning til den gamle ordningen (og den engelske «first past the post») var det ikke nok med simpelt flertall. Hvis en kandidat ikke fikk minst halvparten av stemmene i første omgang, ble det holdt omvalg der den kandidat som fikk flest stemmer ble valgt. Interessant nok var den andre valgomgangen *ikke* begrenset til kandidater som fikk en viss andel av stemmene i første runde. Faktisk kunne kandidater som ikke hadde stilt opp i første runde være med i andre valgomgang (Helland og Saglie 1997; Mjeldheim 1955:22). Selv om flertallsvalg er fordelaktig for større partier, ga den norske ordningen rom for organiserte pressgrupper som avkrevde de store partiene politiske løfter for at de skulle stemme på dem i andre valgomgang.¹³ I sum favoriserte ordningen likevel Høyre og Venstre, mens Arbeiderpartiet ble sterkt underrepresentert. Ved valget i 1915 fikk Arbeiderpartiet 32 prosent av stemmene, men bare 15 prosent av stortingsrepresentantene. Venstre fikk på sin side 60 prosent av mandatene med 33 prosent av stemmene. Ordningen omfattet i alt 5 stortingsvalg.

1919–1952: Forholdstallsvalg i flermannskretser

Endringer i stemmerettsbestemmelsene bidro imidlertid til å undergrave den gamle valgordningen. Innføringen av alminnelig stemmerett i 1913, sammen med økende industrialisering førte til en kraftig vekst i Arbeiderpartiets potensielle velgerskare. Venstre og Høyre som hadde trukket store fordeler av flertallsvalgordningen, ville på sikt miste denne fordelene til Arbeiderpartiet. Arbeiderpartiets radikaliserings bidro også til at Venstre og Høyre endret syn på valgordningen, og etter hvert så innføring av forholdstallsvalg som en «oppdemningsstrategi» mot Arbeiderpartiet (Danielsen 1984:57ff; Kristvik og Rokkan 1964). Samtidig finner vi en internasjonal vending i favør av forholdstallsvalg på denne tiden (Lijphart 1994:54). Ved en grunnlovsendring i november 1919 innførte Stortinget forholdstallsvalg i flermannskretser. Skillet mellom bykretser og landkretser ble opprettholdt. I desember 1920 bestemte Stortinget at mandatfordelingen skulle skje etter d'Hondts

12. De første partiene Høyre og Venstre ble begge stiftet i 1884.

13. Historikeren Jens Arup Seip beskriver situasjonen slik: «Pressgruppene satt som igler i partienes flanker. Det var de organiserte minoriteters eldorado. Det var avholdsfolkets og målfolkets politiske glanstid» (Seip 1963:16).

metode.¹⁴ Denne metoden forutsetter at det stemmes på klart definerte partilister. Det ble derfor vedtatt regler om oppsetting av lister, registrering av partinavn osv.

1953–1988: Nye valgdistrikter og Sainte Laguës metode

I november 1952 ble valgordningen gjort mer proporsjonal ved at man endret beregningsmetoden fra d'Hondts til Sainte Laguës metode. Arbeiderpartiets overrepresentasjon («styringstillegg») som følge av d'Hondts metode ble ansett å være for stor. I 1949 hadde Arbeiderpartiet fått 56,6 prosent av mandatene med 45,7 prosent av stemmene. Sainte Laguës metode reduserer de store partienes overrepresentasjon – også Arbeiderpartiets i dette tilfellet. Opprinnelig krevde Arbeiderpartiet et første deletall på 1,5, men endte på 1,4 som en kompromissløsning. Ved valget i 1953 tapte Arbeiderpartiet 6 mandater på overgangen fra d'Hondts til Sainte Laguës metode.¹⁵ I tillegg til endringen av beregningsmetode ble også valgkretsene endret. Fra nå av utgjorde fylkene valgkretsene, slik at by og land ikke lenger stemte hver for seg. I denne perioden ble det dessuten foretatt justeringer i stemmerettsalderen. Den siste kom i 1979 da stemmerettsalderen (og myndighetsalderen) ble senket fra 20 til 18 år som gjelder fortsatt. Spørsmålet om valgordningens proporsjonalitet dukket på ny opp i 1980-årene da Venstre falt ut av Stortinget. Spørsmålet om endring av første delingstall og innføring av utjevningsmandater ble tatt opp flere ganger uten at det førte frem.

1989–2001: Åtte utjevningsmandater

Ved valget i 1985 samlet de andre partiene seg mot Arbeiderpartiet og dets uvilje mot å gjøre endringer i valgordningen. Som en form for «straffeaksjon» vedtok stortingsflertallet å gjeninnføre ordningen med listeforbund.¹⁶ Ordningen kostet Arbeider-

14. Ved d'Hondts metode divideres partienes stemmetall suksessivt på 1, 2, 3, 4, 5 osv. etter hvert som partiet vinner mandater (Gallagher og Mitchell 2008b:584–589; Lijphart 1994:153–159).

15. Historikeren Hans Olav Lahlum (2009:326–327) skriver at Arbeiderpartiets partisekretær Haakon Lie var en sterk motstander av endringen og hevdet at dette var et av Arbeiderpartiets største feilgrep. Arbeiderpartiet foreslo å oppheve «bondeparagrafen», men ifølge Sejersted (1984:136ff) og Langslet (1989:109ff) var dette mest et taktisk trekk for å unngå mer vidtgående endringer av valgordningen.

16. Ved felleslister stiller to eller flere partier en felles liste med deltakere fra alle deltakende parter. Mandatfordelingen skjer ut fra felleslistens stemmetall. Ved listeforbund stiller partiene separate lister. Når mandatene skal fordeles etter valget, velger man enten å behandle hver liste for seg eller å slå dem sammen, alt etter hvilken fremgangsmåte som gir partiene samlet sett best uttelling (se Valen 1994). Felleslister er fortsatt tillatt, men har ikke vært praktisert etter at ordningen med utjevningsmandater ble innført. Grunnen til det er at de stemmene som tilfaller en fellesliste ikke teller med i konkurransen om utjevningsmandatene.

partiet 6 mandater.¹⁷ Arbeiderpartiet gikk derfor med på å gjøre endringer i valgordningen mot at et forbud mot listeforbund ble tatt inn i Grunnloven. Den viktigste endringen som ble gjort var innføring av åtte utjevningsmandater som skulle fordeles på de partiene som kom dårligst ut av den distriktsvise fordelingen. Samtidig ble det innført en sperregrense på fire prosent for å være med i konkurransen om utjevningsmandatene.¹⁸ Registrerte partier som fikk dårligere uttelling ved den distriktsvise fordelingen enn de ville fått med hele landet som valgkrets, og som kom over sperregrensen, konkurrerte om de åtte utjevningsmandatene. Når det var klart hvilke partier som skulle ha utjevningsmandatene, ble disse fordelt på de fylkene der vedkommende partier hadde sine største gjenstående stemmetall (eller restkvotienter). I praksis førte dette til at utjevningsmandatene gikk til de mest folkerike fylkene, men hvilke fylker som fikk utjevningsmandat varierte fra valg til valg.

Sett under ett bidro ordningen til et bedre samsvar mellom partienes andel av stemmene og deres andel av mandatene. Tidligere stortingsrepresentant og stortingspresident Guttorm Hansen uttalte imidlertid at man med den nye valgordningen hadde tatt skrittet fullt ut når det gjaldt å «umuliggjøre et flertallsparti. For det Norske Arbeiderparti vil dette måtte innebære en omvurdering av den puritanske holdning til regjeringssamarbeid med andre partier» (Hansen 1989:69). I lys av det senere rødgrønne regjeringssamarbeidet er dette en interessant erkjennelse.

Den nye valgordningen (2005–)

Valgordningen er ved jevne mellomrom blitt revidert og endret. Fordi den alltid vil være basert på politiske kompromisser vil synet på ordningen også endre seg over tid. En ordning som er blitt akseptert – eller i alle fall tolerert – på et tidspunkt, vil kunne fremstå som uakseptabel på et senere tidspunkt. Et eksempel på dette er den stadig større vektlegging av partipolitisk proporsjonalitet som preger valgreformene i Norge og andre land. Regjeringen nedsatte i 1997 et utvalg som skulle vurdere endringer i valgloven på bred basis. Utvalget leverte sin innstilling i 2001 (NOU 2001:3).¹⁹ Stortinget fulgte i 2003 opp

17. Høyre tapte 2 mandater på listeforbundet, mens KrF og Sp vant henholdsvis 5 og 3 mandater.

18. Partier som kommer over sperregrensen kan bli representert uten at de har vunnet noen distriktsmendater. Hvis f.eks. sperregrensen hadde vært 3 prosent i 1989, ville Venstre blitt representert med 5 utjevningsmandater (Aardal 1990:216).

19. Som medlem av Valgløutvalget av 1997 var jeg med på å utforme den nåværende valgordningen. Det var imidlertid Stortinget som avgjorde den endelige utformingen, og denne avviker på flere områder fra Valgløutvalgets forslag.

flere av de forslag utvalget kom med, blant annet ved å øke antall utjevningsmandater fra åtte til nitten.²⁰

Hovedelementer i den nåværende ordningen

Norge er oppdelt i 19 valgdistrikter som følger fylkesgrensene. Stortinget består av i alt 169 representanter der 150 mandater fordeles distriktvis, mens 19 mandater fordeles som utjevningsmandater. Valgdistriktenes størrelse varierer mellom 4 mandater (Aust-Agder) og 17 mandater (Oslo). Det siste mandatet i hvert fylke er et utjevningsmandat som fordeles etter partienes samlede oppslutning i hele landet. Det er ingen formelle sperregrenser i det enkelte valgdistrikt, men for å være med i konkurransen om utjevningsmandater må partiet ha minst fire prosent oppslutning landet sett under ett. Både for distriktsmandater og utjevningsmandater skjer fordelingen etter den modifiserte Sainte Laguës metode. Når det gjelder fordelingen av de 169 mandater på det enkelte valgdistrikt, skjer dette etter en veid sum av folketall og areal (se avsnittet *Ny geografisk fordeling av mandatene* under). Ordningen bygger på en balansering av prinsippet om rettferdighet (proporsjonalitet) og styringseffektivitet. Utjevningsmandatene øker proporsjonaliteten, mens sperregrensen og første delingstall 1,4 bidrar til å redusere fragmenteringen av partisystemet og øke styringseffektiviteten. Den geografiske skjevfordelingen avspeiler ønsket om å styrke distriktenes innflytelse, og avspeiler sentrum-periferi-konfliktens rolle i norsk politikk.

Eksempel på utregning med Sainte Laguës metode

La oss først se hvordan utregningen fra stemmer til mandater skjer i praksis. Vi tar valgoppgjøret i Aust-Agder i 2009 som utgangspunkt. Dette fylket har i alt fire mandater, der tre av dem fordeles innenfor fylket. Partienes oppslutning i antall stemmer ses i andre kolonne i tabell 1. Sainte Laguës metode er en oddetallsmetode der man deler partienes stemmetall på 1, 3, 5, 7 osv. etter hvert som man vinner

20. Et forslag fra Valglovutvalget som Stortinget *ikke* vedtok, var innføring av personvalg også ved stortingsvalg. Ved stortingsvalg er det lov å endre rekkefølgen av kandidater på listen og stryke kandidater på listene, men ettersom over halvparten av velgerne må gjøre nøyaktig de samme endringene for at det skal slå ut er dette ikke et reelt personvalgssystem. OSCE/ODIHR påpeker i sin rapport fra stortingsvalget i 2009 at «It is recommended that consideration be given to amend the Election Act to either provide voters with a genuine opportunity to affect the election of a particular candidate by lowering the threshold or to move to a closed list system» (OSCE/ODIHR 2009b).

mandater. Men i stedet for å dele på 1,0 deles stemmetallene på 1,4 (første deletall eller divisor) før noe mandat er delt ut. Metoden kalles derfor den modifiserte Sainte Laguës metode (jf. Valglovens § 11-4 (3), gjengitt i appendiks A). I tabell 1 viser den første utregningen at Arbeiderpartiet har den største restbrøken (13840,71). Det første mandatet går derfor til Arbeiderpartiet. Dette utgjør steg nr. 1.

Tabell 1. Mandatutregning, Aust-Agder 2009

	Stemmer	Steg 1		Steg 2		Steg 3	
		Deletall	Restbrøk	Deletall	Restbrøk	Deletall	Restbrøk
Arbeiderpartiet	19377	/ 1,4 =	13840,71	/3 =	6459,00	/3 =	6459,00
Fremskrittspartiet	15538	/ 1,4 =	11098,57	/ 1,4 =	11098,57	/3 =	5179,33
Høyre	9721	/ 1,4 =	6943,57	/ 1,4 =	6943,57	/ 1,4 =	6943,57
Kristelig Folkeparti	6663	/ 1,4 =	4759,29	/ 1,4 =	4759,29	/ 1,4 =	4759,29
Senterpartiet	2609	/ 1,4 =	1863,57	/ 1,4 =	1863,57	/ 1,4 =	1863,57
Sosialistisk Venstreparti	2588	/ 1,4 =	1848,57	/ 1,4 =	1848,57	/ 1,4 =	1848,57
Venstre	2054	/ 1,4 =	1467,14	/ 1,4 =	1467,14	/ 1,4 =	1467,14
Rødt	377	/ 1,4 =	269,29	/ 1,4 =	269,29	/ 1,4 =	269,29
Pensjonistpartiet	304	/ 1,4 =	217,14	/ 1,4 =	217,14	/ 1,4 =	217,14
Kristent Samlingsparti	164	/ 1,4 =	117,14	/ 1,4 =	117,14	/ 1,4 =	117,14
Miljøpartiet De Grønne	148	/ 1,4 =	105,71	/ 1,4 =	105,71	/ 1,4 =	105,71
Demokratene	48	/ 1,4 =	34,29	/ 1,4 =	34,29	/ 1,4 =	34,29
Kystpartiet	32	/ 1,4 =	22,86	/ 1,4 =	22,86	/ 1,4 =	22,86
Mandatnummer			1		2		3

Ettersom Arbeiderpartiet har vunnet et mandat, skal partiets stemmetall deles på neste tall i rekken, nemlig 3. I steg nr. 2 ser vi at det ikke er Arbeiderpartiet som da har den største restbrøken, men Fremskrittspartiet. Det er derfor FrP som vinner mandat nummer 2 (med restbrøken 11098,57). Men fordi FrP har vunnet et mandat, deles partiets stemmetall på 3 på samme måte som Arbeiderpartiet ovenfor. I steg nr. 3 ser vi at det er Høyre som har den største restbrøken (6943,57). Aust-Agders tredje og siste distriktsmandat går derfor til Høyre.²¹ Hvis Aust-Agder hadde hatt flere mandater, ville vi fortsatt på samme måte. Det partiet som ligger best an til å ta et eventuelt fjerde mandat er Arbeiderpartiet som manglet 1454 stemmer på å ta det tredje mandatet fra Høyre. Aust-Agder har til sammen fire mandater, men som nevnt er det siste mandatet i hvert fylke et utjevningsmandat som fordeles på en annen måte enn distriktsmandatene.

21. Etter at Høyre fikk et mandat divideres partiets opprinnelige stemmetall 9721 på 3, dvs. at partiet får restbrøken 3240,33.

Etter at 150 distriktsmandater er fordelt i de 19 valgdistriktene, skjer fordelingen av de 19 utjevningsmandatene. Som nevnt tidligere går utjevningsmandatene til de partiene som har kommet dårligere ut av distriktsfordelingen enn deres stemmeandel skulle tilsi, men bare til partier som får minst 4,0 prosent oppslutning på landsbasis (jf. Valglovens § 11-6 (3), gjengitt i appendiks A). Hvis hele landet hadde vært en valgkrets, ville Arbeiderpartiet fått 60 mandater. Men i den distriktsvise fordelingen fikk partiet 64 mandater. Disse mandatene beholder Arbeiderpartiet, men de får ikke være med i konkurransen om utjevningsmandater. Venstre og partiet Rødt ville derimot kommet bedre ut hvis hele landet var en krets (med henholdsvis 7 og 2 mandater), men fordi de ikke kom over sperregrensen får heller ikke de være med i konkurransen om utjevningsmandatene. Det samme gjelder også Pensjonistpartiet som ville fått ett mandat med hele landet som valgkrets.

I tabell 2 viser vi hvordan mandatfordelingen ser ut etter valget i 2009 når vi tar med både distrikts- og utjevningsmandater. Fordelingen av de 19 utjevningsmandatene skjer for øvrig etter samme beregningsmåte som ved distriktsmandatene, med den modifiserte Sainte Laguës metode.

Tabell 2. Stortingsvalget i 2009. Antall stemmer, prosentvis oppslutning og fordeling av distrikts- og utjevningsmandater

Parti	Stemmer	Prosent	Distriktsmandater	Utjevningsmandater	Mandater i alt	Avvik fra prop.
Rødt	36219	1,3	0	0	0	-1,30
Pensj.	11900	0,4	0	0	0	-0,40
SV	166361	6,2	6	5	11	+0,31
Ap	949049	35,4	64	0	64	+2,47
V	104144	3,9	2	0	2	-2,72
KrF	148748	5,5	4	6	10	+0,42
Sp	165006	6,2	9	2	11	+0,31
H	462458	17,2	27	3	30	0,55
FrP	614717	22,9	38	3	41	+1,36
Andre	24301	1,0	0	0	0	-1,00
Sum	2682903	100,0	150	19	169	

Av de 19 utjevningsmandatene fikk SV 5, KrF 6, Sp 2, Høyre 3 og FrP 3. Vi skal komme tilbake til graden av partipolitisk proporsjonalitet senere i artikkelen. Først skal vi nærmere på en annen fordeling, nemlig fordelingen av mandater på de enkelte valgkretsene.

Ny geografisk fordeling av mandatene

Den fylkesvise fordelingen av stortingsrepresentanter – med nøyaktig antall for hvert fylke – var lenge en del av Kongeriket Norges Grunnlov. Selv om prosedyrene for grunnlovsendringer med hensikt er omstendelige og tidkrevende, har det likevel vært foretatt enkelte endringer i mandatfordelingen. Over tid har det imidlertid vært et problem at den geografiske fordelingen verken har vært systematisk eller dynamisk. Som tidligere nevnt har den geografiske fordelingen aldri vært knyttet direkte til folketallet i vedkommende område. I tillegg regulerte «bondeparagrafen» fordelingen av mandater mellom by og land. Den mest presise formuleringen av prinsippet om skjevfordeling finner vi hos Valgordningskommissjonen av 1917:

Omend kommisjonen nærer den oppfatning at det vilde være ønskelig om Kristiania kunde tildeles flere representanter, mener man at denne bys egenskap av rikets hovedstad aapner den adgang til indflydelse i det politiske og parlamentariske liv som der i denne forbindelse ikke kan sees bort fra. Som sæte for de betydeligste presseorganer, for de politiske og faglige landsorganisationer og for de viktigste finansielle og administrative institutioner indtar hovedstaden en særstilling som bevirker at den ikke i samme grad som andre valgkredse har krav paa en representation der staar i forhold til antallet indbyggere eller stemmeberettigede (Sitert i Kristvik og Rokkan 1966:27).

Den geografiske skjevfordelingen av mandatene var med andre ord uttrykk for et bevisst ønske om å skape en motvekt mot maktkonsentrasjonen nær hovedstaden (Andenæs 2000; Hylland 1989). Selv om det har vært enighet om prinsippet, har det likevel vært mange diskusjoner om virkningsgraden. Den geografiske fordelingen har vært en gjenganger i forbindelse med revisjoner av valgordningen. En viktig bakgrunn er at de store flyttebevegelser som har funnet sted fra nord til sør og fra landsbygda til byene, over tid førte til at avviket mellom fylkenes andel av befolkningen og deres andel av mandatene ble stadig skjevere. Henry Valen viste for eksempel at overrepresentasjonen av fylkene Nordland, Nord-Trøndelag, Sogn og Fjordane og Hedmark var større i 1993 enn i 1906 (Matthews og Valen 1999:44).

Fra og med valget i 1989 vedtok som nevnt Stortinget en ordning med 8 utjevningsmandater i tillegg til de 157 distriktsmandatene som hadde vært før. Hovedhensikten var å skape en bedre partipolitisk proporsjonalitet, men som en sideeffekt av ordningen fikk de mest folkerike fylkene en mandatmessig kompensasjon. I tabell 3 viser vi fordelingen av distriktsmandater for valget i 1985, altså før ordningen med utjevningsmandater ble innført, og for valgene i

1989–2001 og 2005–2009. Vi ser blant annet at Akershus i perioden 1989–2001 i gjennomsnitt fikk 2,5 utjevningsmandater, i tillegg til sine 12 distriktsmandater. Desimalene indikerer at fordelingen av utjevningsmandatene varierte fra valg til valg. Men selv om åtte utjevningsmandater bidro til å jevne ut noen av de største skjevhetene, var det fortsatt stor ubalanse i den geografiske fordelingen. I tillegg til Oslo og Akershus var både Buskerud, Rogaland og Vest-Agder underrepresentert i forhold til folketallet. Det var heller ikke mulig å justere mandattallet i henhold til endringer i folketallet, slik det gjøres i en del andre land.

Tabell 3. Fordeling av mandatene på fylkene 1985–2009

Fylke	1985	1989–2001,	2005–2009	Differanse 2009–1985
Akershus	12	14,5	16	+4
Aust-Agder	4	4,0	4	0
Buskerud	7	7,3	9	+2
Finnmark	4	4,0	5	+1
Hedmark	8	8,3	8	0
Hordaland	15	16,0	15	0
Møre og Romsdal	10	10,0	9	-1
Nordland	12	12,0	10	-2
Nord-Trøndelag	6	6,0	6	0
Oppland	7	7,0	7	0
Oslo	15	16,5	17	+2
Rogaland	10	11,5	13	+3
Sogn og Fjordane	5	5,0	5	0
Sør-Trøndelag	10	10,0	10	0
Telemark	6	6,5	6	0
Troms	6	6,0	7	+1
Vest-Agder	5	5,0	6	+1
Vestfold	7	7,3	7	0
Østfold	8	8,3	9	+1
Sum	157	165	169	+12

Da det i 1997 ble nedsatt et nytt utvalg som skulle se på valgordningen, ble det fra flere hold hevdet at den geografiske fordelingen av mandatene burde endres. Det er særlig det siste leddet i prinsippet om én velger, én stemme, én verdi som brytes. På den annen side har det vært utbredt enighet om at man skal ta spesielle hensyn til geografisk avstand fra hovedstaden når man fordeles mandatene. Dette hensynet gjenspeiler den store betydning sentrum-periferi-konflikten har hatt og fortsatt har i norsk politikk, og var også retningsgivende for Valgløvetvalgets

arbeid (se NOU 2001:3).²² Det forslag som ble vedtatt av Stortinget i 2003 bygger på en formel der man kombinerer folketall og areal. Areal er et pragmatisk mål på avstand fra maktens sentrum.²³ Som Hylland (1989:231) understreker er det «naturligvis ikke arealet i seg selv som skal være representert på Stortinget; bruken av areal er bare et forsøk på å trekke inn de relevante distrikts- og bosettingsmessige faktorene på en systematisk måte». Fordelingen skjer ved at man først finner en sum av [(antall innbyggere) + (antall kvadratkilometer*1,8)] for hvert fylke. Deretter fordeles 169 mandater på fylkene ved hjelp av den *rene Sainte Laguës* metode (dvs. med første delingstall 1,0).²⁴ Den første offisielle fordelingen i henhold til denne fremgangsmåten ble foretatt våren 2004 av Kommunal- og regionaldepartementet og gjaldt for stortingsvalgene i 2005 og 2009.²⁵ Fordelingen justeres hvert åttende år. Selv om kombinasjonen av folketall og areal gir en bedre tilpasning til mandattallet enn tidligere, så ser vi i tabell 3 at Finnmark som i utgangspunktet var overrepresentert med ett mandat, fikk enda ett mandat med den nye ordningen. Dette skyldes det store flateinnholdet i fylket.

Spørsmålet er likevel hvilke konsekvenser den nåværende beregningsmetoden har både for det enkelte fylke, og for partifordelingen. La oss først sammenligne fordelingen ved valgene i 2005 og 2009 med en fordeling som bare tar hensyn til folketallet. En ordning som med andre ord er geografisk proporsjonal. Tabell 4 viser fylkesvis mandatfordeling slik den var ved valgene i 2005 og 2009, og slik den ville vært hvis bare innbyggertall – og ikke areal – var utslagsgivende. Tabellen viser også det gjennomsnittlige antall velgere pr. mandat og over- og underrepresentasjon sammenlignet med det gjennomsnittlige antall innbyggere pr. mandat for hele landet under ett.

22. NOU 2001:3 ligger i sin helhet ute på nettet: http://odin.dep.no/krd/norsk/dok/andre_dok/nou/016001-020006/dok-bn.html.

23. Ordningen med en kombinasjon av areal og folketall ble opprinnelig foreslått av Gunnvald Grønvik (1988).

24. Grunnen til at man bruker den rene Sainte Laguës metode og ikke den modifiserte, er at den førstnevnte stiller alle fylker likt. Det er ikke noe poeng å gi større fylker noen fordel, slik store partier får et visst styringstillegg ved den partipolitiske fordelingen av mandatene.

25. Se <http://www.dep.no/krd/norsk/tema/kommune/press/pressemed/016051-070245/dok-bn.html>.

Tabell 4. Mandatfordeling 2005–2009 sammenlignet med en geografisk proporsjonal ordning. Avvikene viser over- og underrepresentasjon i forhold til det gjennomsnittlige antall innbyggere pr. mandat for hele landet*

	Mandater 2005–09	Innbyggere pr. mandat	Avvik %	Prop. fordeling	Innbyggere pr. mandat	Avvik %
Akershus	16	30539	12,7	18	27145	0,2
Aust-Agder	4	25844	-4,6	4	25844	-4,6
Buskerud	9	26926	-0,6	9	26926	-0,6
Finnmark	5	14642	-45,9	3	24403	-9,9
Hedmark	8	23541	-13,1	7	26904	-0,7
Hordaland	15	29671	9,5	16	27816	2,7
Møre og Romsdal	9	27174	0,3	9	27174	0,3
Nordland	10	23706	-12,5	9	26340	-2,8
Nord-Trøndelag	6	21329	-21,3	5	25595	-5,5
Oppland	7	26241	-3,1	7	26241	-3,1
Oslo	17	30699	13,3	19	27468	1,4
Rogaland	13	29911	10,4	14	27775	2,5
Sogn og Fjordane	5	21444	-20,8	4	26806	-1,0
Sør-Trøndelag	10	27027	-0,2	10	27027	-0,2
Telemark	6	27687	2,2	6	27687	2,2
Troms	7	21804	-19,5	6	25438	-6,1
Vest-Agder	6	26688	-1,5	6	26688	-1,5
Vestfold	7	31354	15,8	8	27435	1,3
Østfold	9	28519	5,3	9	28519	5,3

Gjennomsnittlig antall innbygger pr. mandat = 27086

*) Negativt fortegn betyr at fylket har færre velgere pr. mandat enn gjennomsnittet, mens positivt fortegn betyr at man har flere stemmer pr. mandat enn gjennomsnittet.

Spørsmålet om hva som kan betraktes som stort eller lite avvik – og målt i forhold til hva – er ikke umiddelbart gitt. OSCE/ODIHR legger Europarådets kommisjon for demokrati gjennom lovgivning (Venezia-kommisjonen) og dens retningslinjer til grunn for sine anbefalinger. Når det gjelder kravet om lik stemmerett, heter det at antallet mandater pr. stemme i det enkelte valgdistrikt ikke bør fravikes med mer enn 10 prosent fra gjennomsnittet, og i hvert fall ikke med mer enn 15 prosent – bortsett fra i spesielle tilfeller (Venice Commission 2002:17).²⁶ Kolonne 4 i tabell 4 viser at i alt 10 fylker avviker med mer enn 10 prosent fra gjennomsnittet, mens 5 fylker avviker med mer enn 15 prosent. Særlig stort er avviket for Finnmark. Likevel er ikke avvikene større enn at bare fire prosent av mandatene (7 av 169) ville byttet plass med en geografisk proporsjonal ordning. Det ser vi når vi sammenligner

26. Som spesielle tilfeller nevnes beskyttelse av konsentrerte minoriteter eller spredtbygde administrative enheter.

kolonne 2 og 5. Akershus og Oslo ville fått to mandater mer, mens Hordaland, Rogaland og Vestfold ville fått ett mandat mer. Finnmark, Hedmark, Nordland, Nord-Trøndelag, Sogn og Fjordane og Troms ville mistet disse mandatene. De tre kolonnene lengst til høyre i tabell 4 viser mandatfordeling, antall innbyggere pr. mandat og avvikene fra gjennomsnittet hvis man bare legger folketallet til grunn. Det vil si at man ikke tar med noen form for «distriktstillegg» eller arealfaktor. Med en slik fordeling ser vi at avvikene fra gjennomsnittet ville ligget innenfor Venezia-kommisjonens anbefalinger. Det er likevel interessant å merke seg at selv med en fordeling basert på folketall og areal ligger underrepresentasjonen til de fire mest folkerike fylkene, Oslo, Akershus, Hordaland og Rogaland innenfor Venezia-kommisjonens øvre grenseverdier på 15 prosent avvik. OSCE/ODIHR fremholder imidlertid i sin rapport fra stortingsvalget i 2009 at «consideration should be given to a review of the constitutional provision for the distribution of parliamentary seats among constituencies, in order to ensure a better compliance with the principle of equal suffrage» (OSCE/ODIHR 2009b:6).

Det er imidlertid en bestemmelse i den nye valgordningen som er svært viktig å ta med i betraktningen, nemlig justeringen av fylkesfordelingen hvert åttende år – i tråd med endringer i folketallet. Allerede nå vet vi at dette vil føre til endringer i mandatfordelingen før stortingsvalget i 2013. Tar vi utgangspunkt i folketallet pr. 1.1.2010, vil fire mandater bytte plass. Oslo, Akershus, Hordaland og Rogaland ville fått ett mandat til, mens Troms, Nord-Trøndelag, Hedmark og Sogn og Fjordane ville mistet ett mandat. En slik fordeling vil få direkte innvirkning på avvikene fra gjennomsnittet ved at bare to fylker (Finnmark og Nordland) da ville avvike med mer enn 15 prosent fra det gjennomsnittlige antall innbyggere pr. mandat.

I tillegg til de geografiske utslagene i seg selv, er det også interessant å se nærmere på hvilke konsekvenser den geografiske skjevfordelingen har for mandatfordelingen mellom *partiene*. La oss tenke oss at vi foretar en fylkesfordeling av mandatene der arealfaktoren settes til null. Det vil si at det bare er folketallet som er utslagsgivende. Hvis vi så foretar et nytt valgoppgjør basert på valget i 2009, finner vi at det bare er to mandater som bytter plass mellom partiene.²⁷ De rødgrønne partiene ville beholdt sitt stortingsflertall. I 2005 ville tre mandater byttet plass.²⁸ De rødgrønne ville da mistet sitt flertall, noe som viser at selv mindre endringer i mandatfordelingen kan få politisk betydning. Sett under ett slår like-

27. Arbeiderpartiet og Fremskrittspartiet ville mistet ett mandat hver, mens Venstre og partiet Rødt ville fått ett til.

28. Arbeiderpartiet ville mistet tre mandater, mens Kristelig Folkeparti ville fått ett og Høyre to ekstra mandater.

vel fylkesfordelingen mindre ut enn det man skulle tro ut fra det relativt store avviket når det gjelder antall stemmer pr. mandat.

En udemokratisk ordning?

Som nevnt har det ofte vært diskusjon om fylkesfordelingen av mandatene. Både Høyre og Fremskrittspartiet har ønsket at man bare legger folketallet til grunn for fordelingen. Foran valget i 2009 var det flere som kritiserte den geografiske fordelingen (se bl.a. Føllesdal 2009; Knutsen 2009; Rasch 2009). Ordningen med geografisk skjevfordeling har lang tradisjon i Norge. Spørsmålet om ordningen er «udemokratisk» har ikke noe entydig svar. Venezia-kommisjonens tilråding når det gjelder omfanget av avvik, kan tolkes som en *de facto* anerkjennelse av prinsippet om geografisk skjevfordeling.²⁹ Spørsmålet er derimot hvor store avvik som er tilrådelig. Venezia-kommisjonens anslag på 10–15 prosent er selvsagt basert på skjønn. Man kan godt tenke seg andre måter å fordele mandatene på fylkene på, for eksempel at alle fylker får et visst minimum antall mandater, og at resten av mandatene fordeles proporsjonalt etter folketall eller antall stemmeberettigede.³⁰ Selv om et slikt forslag kan fremstå som mer demokratisk, viser beregninger at fylkesfordelingen faktisk kan bli enda skjevere enn med den nåværende ordning.³¹

Spørsmålet om geografisk skjevfordeling er uansett kontroversielt. I den grad man fortsatt skal ha en slik ordning, må den oppleves som legitim i brede lag av befolkningen. Gjør den ikke det, bør den endres. Hvis man ønsker å beholde prinsippet om overrepresentasjon fra distriktene, men vil dempe utslagene, kan man innenfor rammen av den gjeldende valgordningen redusere arealfaktoren.³² Det hører også med i bildet at alle stemmer – uansett hvilket fylke de er avgitt i – teller med i fordelingen av utjevningsmandater, gitt at man kommer over sperregrensen på fire prosent. Det er med andre ord betydelig færre stemmer som er «bortkastet» i den forstand at de ikke har betydning for mandatfordelingen, enn f.eks. i systemer med flertallsvalg.

29. Geografisk skjevfordeling er kjent fra flere andre land. Island har til dels større skjevheter enn Norge, noe OSCE/ODIHR (2009a) også kommenterer. I den danske valgordningen fordeles mandatene på kretsene i henhold til en kombinasjon av antall innbyggere, antall stemmeberettigede og areal.

30. Et slikt forslag er blitt fremmet av Bjørn Erik Rasch (2009).

31. Beregningene fås ved henvendelse til forfatteren.

32. En arealfaktor på 1,2 ville f.eks. bidra til at alle fylker unntatt Finnmark ville komme godt under 15 prosent avvik. Faktisk ville 17 av fylkene komme under grensen på 10 prosent. Ettersom arealfaktoren er tatt inn i Grunnloven, vil en endring kreve 2/3 flertall og et mellomliggende valg.

Flere utjevningsmandater og færre distriktsmandater

I tillegg til ønsket om å justere den geografiske fordelingen av mandatene, var det også et ønske om å bedre den partipolitiske proporsjonaliteten i den norske stortingsvalgordningen. Sammenlignet med de andre nordiske land, hadde Norge dårligst samsvar mellom partienes andel av stemmene og deres andel av mandatene. Dette skyldtes i hovedsak en kombinasjon av en geografisk skjev fordeling av mandatene, og at det er mange små valgkretser i Norge. Selv om det skjedde en viss bedring av proporsjonaliteten ved innføringen av åtte utjevningsmandater fra og med valget i 1989, mente flere at antallet utjevningsmandater var for lite. For å bedre den partipolitiske proporsjonaliteten i valgordningen, ble det vedtatt å øke antallet utjevningsmandater fra åtte til nitten. Valget av nitten mandater var pragmatisk. Elklit og Pade (1996) hevder at utjevningsmandatene bør utgjøre 25 prosent av det totale mandattallet for at man skal sikre en varig proporsjonal effekt. Men selv om nitten mandater bare utgjør vel elleve prosent av totalen for Norges vedkommende, viser simuleringer at en økning av antall utjevningsmandater i liten grad ville endret mandatfordelingen og proporsjonaliteten.³³ Et annet poeng er at en ordning med færre distriktsmandater til fordel for flere utjevningsmandater vil føre til en høyere terskel for små partier i fylkesoppgjørene. Etter en totalvurdering der man blant annet ikke ønsket å øke det totale antallet mandater for mye,³⁴ ble det vedtatt å redusere antall distriktsmandater fra 157 til 150.³⁵ Stortingsvalget i 2009 ga en mandatmessig overrepresentasjon sammenlignet med stemmetallet på 2,5 prosentpoeng for Arbeiderpartiet, 1,4 prosentpoeng for FrP, mens Venstre var mest underrepresentert med 2,7 prosentpoeng (se tabell 2).

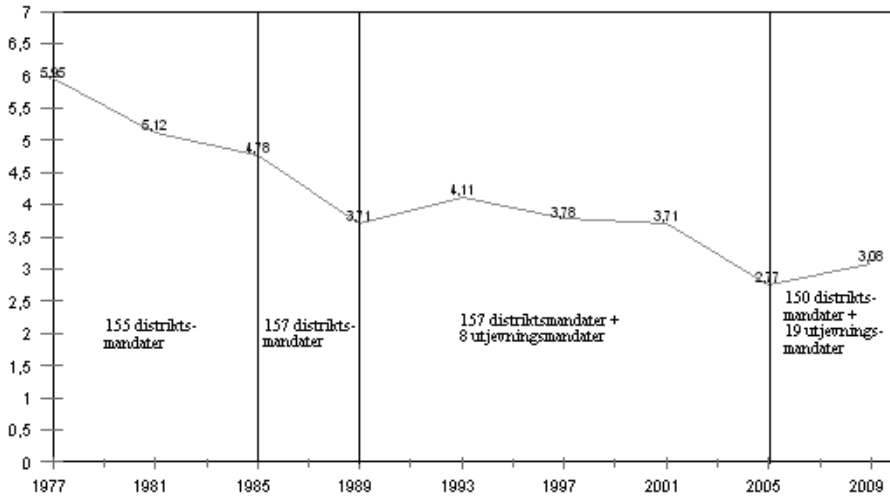
I faglitteraturen er Gallaghers minste kvadraters metode (betegnet LSq) et standardmål på valgordningers grad av (dis-) proporsjonalitet (Gallagher og Mitchell 2008b:602–605). Avvikene mellom et partis andel av stemmene og dets andel av mandatene kvadreres, for så å summeres til et samlet mål. På denne måten teller små avvik mindre enn store avvik. Jo større indeksverdi, jo mer dis-

33. Tar vi utgangspunkt i valget i 2009 ville en økning av antallet utjevningsmandater til 25 prosent (42 mandater), samtidig som vi beholdt det samlede antall på 169 mandater, ført til større disproporsjonalitet enn den nåværende ordningen med 19 utjevningsmandater og 150 distriktsmandater (LSq = 3,42 mot 3,08).

34. Et praktisk problem med å øke det totale representantallet på Stortinget er begrenset plass i selve stortingssalen.

35. Valglovutvalget viser til beregninger der man har sett på effekten av å variere antall distriktsmandater med 19 utjevningsmandater. Beregningene viser at antall innbyggere pr. mandat jevner seg ut med 150+19 mandater (NOU 2001:3:88–89).

proporsjonal er ordningen. Figur 1 viser utviklingen i Gallaghers indeks fra 1977 til 2009.

Figur 1. Det norske valgsystemets partimessige disproporsjonalitet 1977–2009. Gallaghers indeks.

Figuren viser en fallende disproporsjonalitet over tid. Innføringen av åtte utjevningsmandater i 1989 fører til en klar nedgang i disproporsjonaliteten, og det samme gjelder endringen fra åtte til nitten utjevningsmandater fra 2001 til 2005-valget.³⁶ Figuren viser også at disproporsjonaliteten kan variere en del selv innenfor rammen av den samme valgordningen. Økningen fra 1989 til 1993 skyldes f.eks. at Senterpartiet fikk en svært god mandatuttelling i 1993, noe som bidro til at partiet ble overrepresentert. Nedgangen fra 2001 til 2005 skyldtes i tillegg til økningen i antall utjevningsmandater også at Venstre kom over sperregrensen, og at Arbeiderpartiet fikk «stang inn» i mange fylker.³⁷ I 2009 øker derimot disproporsjonaliteten når Venstre faller under sperregrensen.

En fordobling av antall utjevningsmandater og en tilsvarende reduksjon av antall distriktsmandater ville interessant nok bare gitt en beskjeden reduksjon i disproporsjonaliteten for valget i 2009 (LSq lik 2,95 mot 3,08).³⁸ Til sammenligning var indeksverdien 21,9 for Frankrike (2002), 16,8 for Storbritannia (2005),

36. En viktig årsak til den relativt lave indeksverdien i 1985 var den midlertidige innføringen av listeforbund ved dette valget. Uten listeforbund ville indeksen hatt verdien 6,97, altså høyere enn i 1977. For ordningen med listeforbund, se Valen (1992:45–49; 1994).

37. I 2005 vant Arbeiderpartiet sistemandatet i 9 fylker.

mot 1,8 (2005) for Danmark og 3,2 (2003) for Finland (Gallagher og Mitchell 2008b:621).³⁹ Selv om den norske valgordningen er blitt mer proporsjonal over tid, er den med andre ord ikke blant de mest proporsjonale i Europa.

Fordeling av utjevningsmandatene på fylkene

Vi har tidligere sett hvordan man fordeler utjevningsmandatene på partiene. Men den geografiske fordelingen av utjevningsmandatene gjenstår (jf. Valgloven § 11-6 (3), gjengitt i appendiks A). Selv om det viktigste hensynet i forbindelse med utjevningsmandatene er å styrke den partipolitiske proporsjonaliteten, er det også ønskelig at partiene får sine utjevningsmandater i fylker der de står relativt sterkt. Fordelingen av utjevningsmandater på fylkene tar hensyn til antall stemmer og mandater i hvert fylke. I stedet for å bruke partienes gjenstående stemmetall (restbrøk), tas det hensyn til at fylkenes størrelse varierer. Hvis et parti har 1500 reststemmer i et fylke der det gjennomsnittlige antallet stemmer pr. mandat er 12000, er dette relativt sett en større andel enn hvis det gjenstående antall stemmer er 2000 i et fylke der det gjennomsnittlige antall stemmer pr. mandat er 18000. I det førstnevnte tilfellet er andelen $1500/12000 = 0,125$, mens det i det andre tilfellet er $2000/18000 = 0,111$. I den nye ordningen har man derfor valgt å justere det gjenstående stemmetallet med det gjennomsnittlige antall stemmer som står bak et distriktsmandat i vedkommende fylke. For de partier som har vunnet utjevningsmandater, samles alle restbrøkene og rangeres etter størrelse. Det parti som har den største restbrøken får det første utjevningsmandatet. Det partiet som har den nest største restbrøken får det neste osv. Fordi det bare er ett utjevningsmandat pr. fylke, risikerer man at mandatet er tatt av et annet parti, og man må derfor gå lenger ned på listen. Tabell 5 viser noen av restbrøkene ved stortingsvalget i 2009. Vi ser for eksempel at Senterpartiet har den største restbrøken i Akershus, men fordi partiet allerede har fått sine to utjevningsmandater (i Troms og Buskerud), er det Kristelig Folkeparti som vinner utjevningsmandatet der.

38. En serie med beregninger av norske valg (i alt 25) med en tilfeldig (randomisert) fordeling av stemmetall på partier og valgdistrikter gir et gjennomsnitt på 2,9 for Gallaghers indeks, med 1,5 som laveste og 4,9 som høyeste verdi.

39. Ved valget i 2007 var Gallaghers indeks 0,73 for Danmark.

Tabell 5. Restbrøker for fordelingen av utjevningsmandater på partier og fylker. Stortingsvalget 2009

Restbrøk	Parti	Fylke	Utfall	Utg.mand.nr
0,5611	SV	Rogaland	Vinner mandat	1
0,4998	Sp	Troms	Vinner mandat	2
0,4973	Sp	Buskerud	Vinner mandat	3
0,4847	H	Sogn og Fjordane	Vinner mandat	4
0,4708	Sp	Akershus	Har fått sine mandater	
0,4645	KrF	Akershus	Vinner mandat	5
0,4612	KrF	Østfold	Vinner mandat	6
0,4589	SV	Hedmark	Vinner mandat	7
0,4563	FrP	Hordaland	Vinner mandat	8
0,4503	KrF	Rogaland	Tatt av SV	
0,4471	SV	Troms	Tatt av Sp	
0,4464	H	Nord-Trøndelag	Vinner mandat	9
0,4381	FrP	Møre og Romsdal	Vinner mandat	10
0,438	FrP	Nordland	Vinner mandat	11
0,4351	KrF	Oslo	Vinner mandat	12

Beregningsmetoder og styringstillegg

Spørsmålet om partipolitisk proporsjonalitet er i stor grad knyttet til valg av omregningsformel når man går fra stemmer til mandater. Som nevnt bruker vi den modifiserte Sainte Laguës metode i den nåværende ordningen. Fremgangsmåten ble vist i tabell 1 (se også eksempel i Valen 1992:42–43). Innføringen av denne metoden i 1953 fulgte opp en tilsvarende endring i den svenske valgordningen året før (Särlvik 1983:127). Også i Danmark innførte man den modifiserte Sainte Laguës metode omtrent på samme tid.⁴⁰

La oss først se hvilken betydning «modifiseringen» av Sainte Laguës metode har for mandatfordelingen i Norge. Tabell 6 viser effekten av å bruke 1,4 i stedet for 1,0 som første delingstall ved de seks siste stortingsvalgene (her er både distrikts- og utjevningsmandater med). Tabellen viser henholdsvis over- (+) og underrepresentasjon (–) i antall mandater. Beregningene viser at Arbeiderpartiet

40. Stein Rokkans kommentar til den nye ordningen som ble innført samtidig i de tre skandinaviske landene var at «it had all the appearance of a universal rule, but in fact it was essentially designed to stabilize the party system at the point of equilibrium reached by the early 1950s» (Rokkan 1970:161). Se også Aardal (2002:192–197). I Danmark ble den modifiserte St. Laguës metode fjernet fra og med folketingsvalget i 2007 (Elklit 2009).

gjennomgående har vunnet på at delingstallet har vært 1,4 og ikke 1,0. Kostnadene betales av de små partiene som dels får færre mandater og dels ikke blir representert i det hele tatt. Poenget med å ha et høyere første delingstall enn 1,0 er å begrense oppsplittingen av partisystemet og sikre de større partiene en bedre mulighet til å danne styringsdyktige regjeringsalternativer (Rasch og Aardal 1994; Aardal 1990). Som vi ser av tabell 6 har ordningen hatt en viss effekt i den retning. Interessant nok ville partiet Rødt kommet på vippen i 2009 hvis 1,0 hadde vært første delingstall. I 2005 ville de rødgrønne mistet sitt flertall, selv om Rødt ville fått ett mandat. Rent politisk kan derfor delingstallet 1,4 spille en viktig rolle blant annet når det gjelder regjeringsdannelser.

Tabell 6. Over- eller underrepresentasjon som skyldes første delingstall 1,4. 1989–2009. Endring i antall mandater

	1989	1993	1997	2001	2005	2009
RV/Rødt	0	0	-1	-1	-1	-1
SV	-1	-3	-1	-1	0	0
Ap	+4	+5	+7	+1	+4	+2
V	-2	-1	-1	-1	0	-2
KrF	0	0	0	0	-1	0
Sp	0	+1	-3	0	0	0
H	-1	-1	-1	+2	-1	0
FrP	0	-1	0	+1	0	+1
Andre*	0	0	0	0	-1	0

*) Andre: Aune-lista i 1989, Pensjonistpartiet i 1993 og 2009, Tverrpolitisk folkevalgte (Kystpartiet) i 1997, Kystpartiet i 2001 og 2005

I tillegg til første delingstall spiller valg av beregningsmetode kanskje en enda viktigere rolle. Som nevnt tidligere har vi i Norge skiftet fra d'Hondts til Sainte Laguës metode. Det vil føre for langt å gå inn på alle mulige alternativer, men den metoden som i litteraturen regnes som den mest proporsjonale er største brøks metode. Der nest følger modifisert Sainte Laguë og d'Hondt (Lijphart 1986:175). D'Hondts metode brukes for øvrig ved parlamentsvalgene i Finland.⁴¹ Hvor store utslagene ville blitt med de ulike metodene ved stortingsvalget i 2009 ser vi i tabell 7.

Kolonnen med den modifiserte Sainte Laguës metode viser det faktiske valgresultat i 2009. Kolonnen til venstre for denne viser mandatfordelingen med største brøks metode (med Hares kvotient).⁴² Rødt ville da fått ett mandat, mens Arbei-

41. Når det finske systemet likevel er relativt proporsjonalt, skyldes det først og fremst bruken av listeforbund.

42. Hares kvotient beregnes ved å dele antall avgitte stemmer på antallet mandater i kretsen (Gallagher og Mitchell 2008b:587).

derpartiet ville mistet tre mandater. Venstre ville fått to mandater til, Senterpartiet to mandater til, mens KrF og FrP hver ville mistet et mandat. Det samlede avviket fra disproporsjonalitet (Gallaghers indeks), ville sunket fra 3,08 til 1,96. Med d'Hondts metode ville derimot Arbeiderpartiet fått fire ekstra mandater på bekostning av SV, Venstre, KrF og Sp. Dette ville ført til at disproporsjonaliteten ville øke fra 3,08 til 4,45. Den rene Sainte Laguës metode (med første delingstall 1,0) ville imidlertid gitt et mer proporsjonalt resultat enn største brøk i dette tilfellet (LSq lik 1,86 mot 1,96).

Tabell 7. Mandatfordeling 2009 med tre ulike beregningsmetoder

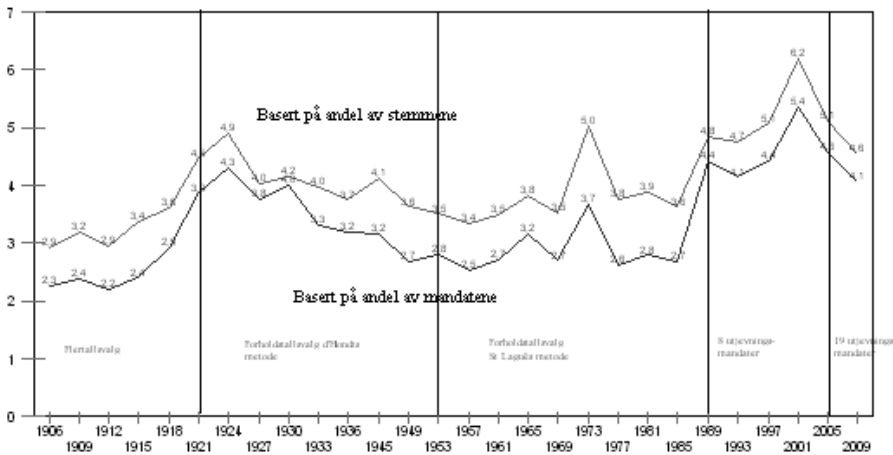
	Største brøk	Mod.St.Laguë	Ren St. Laguë	D'Hondt
Rødt	1	0	1	0
Pensj.	0	0	0	0
SV	11	11	11	10
Ap	61	64	62	68
V	4	2	4	1
KrF	9	10	10	9
Sp	13	11	11	10
H	30	30	30	30
FrP	40	41	40	41
LSq	1,96	3,08	1,86	4,45

Valgordningens betydning for antall partier

Det er særlig to faktorer som har fanget den faglige interessen når det gjelder endring av valgordninger. For det første graden av partipolitisk proporsjonalitet, der det er en generell tendens til at ordningene endres i favør av større proporsjonalitet. Som vi så av figur 1 gjelder dette også for den norske valgordningen. I tillegg har det som nevnt innledningsvis vært stor interesse for sammenhengen mellom valgordning og antall partier. Det kan imidlertid være mange måter å telle antall partier på. Hvis man tar med alle partier uansett størrelse, kan tallet bli svært høyt – selv om det bare er et mindre antall som f.eks. blir representert i folkevalgte forsamlinger. Laakso og Taagepera (1979) har utviklet et mål som oppsummerer graden av fragmentering av partisystemet. Deres mål, som kalles «effektivt antall partier», kan enten beregnes med utgangspunkt i partienes andel av stemmene,⁴³ eller deres

43. $N_v = \frac{1}{\sum (P_i)^2}$ der N_v er antall effektive partier basert på stemmer (votes), mens P_i er det enkelte partis andel av stemmene.

andel av mandatene (Gallagher og Mitchell 2008b:598–602).⁴⁴ Figur 2 viser utviklingen i antall partier i Norge helt fra innføringen av direktevalg i 1905. Som vi ser økte det effektive antallet partier – som forventet – da man innførte en proporsjonal valgordning i 1919. Deretter synker antall partier noe, mens vi ser en markant økning fra 1985 til 1989 da man innførte de åtte utjevningsmandatene. Økningen til nitten utjevningsmandater fra og med valget i 2005 viser også en økning i det effektive antall partier, mens det synker noe fra 2005 til 2009. Vi ser også at det effektive antall partier er lavere når vi måler etter andel av mandatene enn etter andel av stemmene. I 2009 er effektivt antall partier 4,1 når vi måler etter andel av mandatene, mot 4,6 etter andel av stemmene. Til sammenligning er effektivt antall partier henholdsvis 4,9 og 5,2 i Danmark (2005), og 4,9 og 5,7 i Finland (2003) (Gallagher og Mitchell 2008b:621). Avviket mellom de to kurvene gir et bilde av de begrensinger som ligger i valgordningen.⁴⁵

Figur 2. Effektivt antall partier i Norge 1906–2009.

Formelle og uformelle terskler

Internasjonalt er sperrerensner for representasjon ganske vanlig. I en sammenligning av 29 land med forholdstallsvalg hadde to tredjedeler (19 land) formelle sperrerensner enten for utjevningsmandatene eller for distriktsmandatene. Noen

44. $N_e = \frac{1}{\sum (P_i)^2}$ der N_e er antall effektive partier basert på mandater (seats), mens P_i er den enkelte partis andel av mandatene.

45. I gjennomsnitt er avviket mellom effektive antall partier målt etter henholdsvis stemmer og mandater 0,7 i perioden 1906–2009. For de to siste valgene er avviket 0,5.

av disse har sperregrenser for begge nivåer. Det gjelder blant annet vårt naboland Sverige⁴⁶ (Blais og Massicotte 2002:51–52). I Norge har vi formelt sett bare en sperregrense for utjevningsmandatene, men i realiteten er det også terskler for å bli representert fra det enkelte fylke. Det finnes ulike måter å beregne slike uformelle terskler på, dels ut fra hvor mange mandater som velges fra de enkelte valgkretsene, og dels der man også tar hensyn til hvor mange partier som konkurrerer om disse mandatene (Elklit 1998; NOU 2001:3: 45, 84–85).⁴⁷ Gallaghers og Mitchells (2008b:607–620) formel ville for eksempel gitt terskelverdier fra fire prosent i Oslo til nitten prosent i Aust-Agder. Rent empirisk kan man studere faktiske terskelverdier ved å se på oppslutningen til de minste partiene eller listene som har oppnådd å bli representert på Stortinget.

Tabell 8. Partier/liste med lavest oppslutning som har vunnet mandat. 1945–2009

Valgår	Parti/liste	Landsopplutning	Laveste fylkesopplutning	Antall mandater
1945	KrF	7,9	10,7	8
1949	Bp (Sp)	7,9	11,5	12
1953	NKP	5,1	6,3	3
1957	NKP	3,4	8,2	1
1961	SF	2,4	6,3	2
1965	SF	6,0	7,8	2
1969	V	9,4	6,0	13
1973	V	3,5	11,4	2
1977	V	3,2	7,2	2
1981	V	3,9	4,7	2
1985	FrP	3,7	4,8	2
1989	Aune-lista	0,3	21,5	1
1993	RV	1,1	5,1	1
1997	Kystpartiet	0,4	6,2	1
2001	Kystpartiet	1,7	10,9	1
2005	V	5,9	7,0	10
2009	V	3,9	4,9	2
Gjennomsnitt		4,1	8,3	3,8

46. I Sverige har man en fire prosent sperregrense både for valgdistrikt og utjevningsmandater. Hvis et parti får minst 12 prosent av stemmene i en valgkrets, kan man likevel bli representert i Riksdagen. I tillegg til Sverige finner vi «doble» sperregrenser i Hellas, Polen og Romania.

47. Selv om det er vanskelig å finne en formel som virker i alle situasjoner, hevdes det at formelen $t = (75\% / (m+1))$, der t er terskelverdien og m er antall mandater i kretsen, gir et mål på «effektiv terskelverdi» (Gallagher og Mitchell 2008b:607–620).

Tabell 8 gir en oversikt med parti/liste, prosentvis oppslutning på landsbasis, prosentvis oppslutning i vedkommende fylke (eventuelt laveste fylkesoppslutning hvis flere enn ett mandat) og antall mandater i perioden 1945–2009. Når man ser på gjennomsnittet, må man huske på at valgordningen har variert i de ulike periodene. Men vi ser at partier og lister er blitt representert på Stortinget med svært liten oppslutning i landet under ett. Valgene i perioden 1989–2001 skiller seg ut ved at regionale lister som Aune-lista og Kystpartiet fikk mandat med bare 0,3 og 0,4 prosent av stemmene på landsbasis. Men i det ene tilfellet, Aune-lista i 1989, var oppslutningen i vedkommende fylke (Finnmark) på over 20 prosent. I tillegg er selvsagt den formelle sperrgrensen for utjevningsmandater svært utslagsgivende. Hadde Venstre fått 0,1 prosent større tilslutning i 2009, ville partiet fått 7 mandater i stedet for 2.

Oppsummering og konklusjon

I denne artikkelen har jeg gitt en oversikt over den norske valgordningen med vekt på dens politiske konsekvenser. Sett under ett er den valgordningen som ble vedtatt i 2003 blitt mer proporsjonal enn tidligere, samtidig som den geografiske fordelingen av mandatene er blitt mer systematisk, og ikke så skjev som tidligere ordninger. Både den nåværende ordning og tidligere ordninger kombinerer elementer som avspeiler ulike prinsipper og hensyn. Dels ønsket om større partipolitisk proporsjonalitet, og dels ønsket om ikke å fragmentere partisystemet og dermed vanskeliggjøre styringsdyktige regjeringer. Det førstnevnte hensynet avspeiles i ordningen med utjevningsmandater og økningen av antallet utjevningsmandater i den nåværende ordningen. Det sistnevnte hensynet avspeiles i sperrgrensen for utjevningsmandater og første delingstall på 1,4. I tillegg kommer ønsket om å styrke distriktenes innflytelse gjennom en geografisk skjevfordeling av mandatene. Men som nevnt er dette prinsippet omstridt.

Analysene har imidlertid vist at samspillet mellom ulike elementer i ordningen er komplekst. En og samme ordning kan gi ulike utslag alt etter balanseforholdet mellom partiene og den geografiske fordelingen av stemmene. Hvis et valg gir som resultat at noen få partier er mye større enn andre, mens et annet valg gir mer jevnstore partier, vil utslagene av samme valgordning kunne variere. En samling av stemmene i ett fylke gir bedre mandatuttelling for et lite parti enn om stemmene er spredt utover hele landet. Sammenhengen mellom prinsipper og faktiske virkninger er heller ikke like enkel. En annen lærdom er behovet for å se eventuelle endringer av valgordningen i sammenheng med de øvrige elementene i ordningen. Med andre ord nødvendigheten av å gjennomføre simuleringer basert på data over tid. Til slutt bør man ikke glemme det som ble sagt innledningsvis: Enhver endring av valgordningen er avhen-

gig av et politisk flertall – til dels to tredjedelers flertall for å endre Grunnloven. Det betyr at valgordningen vil forbli en del av en politisk dragkamp mellom ulike interesser, og at det ikke finnes én ordning som fullt ut tilfredsstillende alle krav.

Litteratur

- Andenæs, Johs. (2000) *Statsforfatningen i Norge*. 8. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.
- Blais, André og Louis Massicotte (2002) «Electoral Systems» i Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi og Pippa Norris (red.) *Comparing democracies 2. New Challenges in the Study of Elections and Voting*. London, Thousand Oaks, New Dehli: Sage Publications: 40–69.
- Danielsen, Rolf (1984) *Høyres historie 2. Borgerlig oppdemningspolitikk*. Oslo: J. W. Cap-pelens forlag.
- Duverger, Maurice (1963) *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. New York: John Wiley & Sons.
- Duverger, Maurice (1986) «Duverger's Law: Forty Years Later» i Bernard Grofman og Arend Lijphart (red.) *Electoral Laws and their Political Consequences*. New York: Agathon Press: 69–84.
- Elklit, Jørgen (1998) *Danske valgsystemer: Fordelingsmetoder, spærreregler analyseredskaber*. Århus: Institut for statskundskab, Århus universitetet.
- Elklit, Jørgen (2007) «Valgsystem» i Øyvind Østerud (red.) *Statsvitenskapelig leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget: 288–289.
- Elklit, Jørgen (2009) «Valgsystemerne» i Anne Storkjær Binderkrantz, Jørgen Grønnegård Christensen, Peter Munk Christiansen, Erik Damgaard, Jørgen Elklit og Henrik Jensen (red.) *Det demokratiske system. Valg, Folketinget, forvaltning og organisasjoner*. Århus: Academica: 15–79.
- Elklit, Jørgen og Anne Birthe Pade (1996) *Parliamentary Elections and Election Administration in Denmark*. København: Indenrigsministeriet.
- Føllesdal, Andreas (2009) «Avskaff geokratiet» *Dagsavisen*, 21. september 2009.
- Gallagher, Michael og Paul Mitchell (2008a) «Introduction to Electoral Systems» i Michael Gallagher og Paul Mitchell (red.) *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press: 3–23.
- Gallagher, Michael og Paul Mitchell (red.) (2008b) *The Politics of Electoral Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Grofman, Bernard og Arend Lijphart (red.) (2002) *The Evolution of Electoral and Party Systems in the Nordic Countries*. New York: Agathon Press.
- Grofman, Bernard og Arend Lijphart (red.) (2002) *The Evolution of Electoral and Party Systems in the Nordic Countries*. New York: Agathon Press.
- Grønvik, Gunnvald (1988) «Forslag til revidert valgordning.» Vedlegg til Dokument nr. 12 for 1987–88, 3–22. Stortinget, Oslo.
- Hansen, Guttorm (1989) «Parlamentarismen i går, i dag og i morgen» i Reidar Hirsti (red.) *Gro – midt i livet*. Oslo: Tiden Norsk Forlag.
- Helland, Leif og Jo Saglie (1997) *Strategisk koordinering i fire stortingsvalg 1909–1918*. Forskningsrapport 03/97. Oslo: Institutt for statsvitenskap, UiO.

- Hylland, Aanund (1989) «Valgordningen ved stortingsvalg. Noen prinsipielle spørsmål» *Tidsskrift for samfunnsforskning* nr. 3: 225–238.
- Hylland, Aanund (2001) «Stortingets geografiske sammensetning». Upublisert notat, Økonomisk institutt, Universitetet i Oslo.
- Knutsen, Carl Henrik (2009) «Urettferdig valgordning?» *Dagsavisen*, 17. september 2009.
- Kristvik, Bjørn (1953) *Partiene og valgordningen. Tidsrommet 1885–1906*. Upublisert magistergradsavhandling. Oslo: Institutt for statsvitenskap, UiO.
- Kristvik, Bjørn og Stein Rokkan (1964) «Valgordningen» i Bjørn Kristvik og Stein Rokkan (red.) *Politiske valg i Norge. En artikkelsamling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kristvik, Bjørn og Stein Rokkan (1966) *Politiske valg i Norge. En artikkelsamling*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Kaartvedt, Alf (1964) «Valgordningen i perioden 1814–1869» i Alf Kaartvedt, Rolf Danielsen og Tim Greve (red.) *Det Norske Storting gjennom 150 år*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Lahlum, Hans Olav (2009) *Haakon Lie. Historien, mytene og mennesket*. Oslo: Cappelen Damm.
- Langslet, Lars Roar (1989) *John Lyng. Samarbeidets arkitekt*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag.
- Lijphart, Arend (1986) «Degrees of Proportionality of Proportional Representation Formulas» i Bernard Grofman og Arend Lijphart (red.) *Electoral Laws and Their Political Consequences*. New York: Agathon Press.
- Lijphart, Arend (1994) *Electoral systems and party systems: a study of twenty-seven democracies, 1945–1990*. Oxford: Oxford University Press.
- Lipset, Seymour M. og Stein Rokkan (1967) «Party Systems and Voter Alignments». New York: The Free Press.
- Laakso, Markku og Rein Taagepera (1979) «'Effective' Number of Parties: A Measure with Application to West Europe» *Comparative Political Studies*, 12 (1): 3–27.
- Matthews, Donald R. og Henry Valen (1999) *Parliamentary representation: the case of the Norwegian Storting*. Ohio: Ohio State University Press.
- Mjeldheim, Leiv (1955) *Ministeriet Konow 1910–1912: ein studie i parlamentarisme og partipolitikk*. Oslo: Samlaget.
- Norris, Pippa (1995) «Introduction: The Politics of Electoral Reform» *International Political Science Review*, 16 (1): 3–8.
- Norris, Pippa (2004) *Electoral Engineering. Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NOU 2001:3 *Velgere, valgordning, valgte*. Kommunal- og regionaldepartementet. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- OSCE/ODIHR (2009a) *Iceland. Early Parliamentary Elections 25 April 2009. Election Assessment Mission Report*. Warszawa.
- OSCE/ODIHR (2009b) *Norway. Parliamentary Elections 14 September 2009. Election Assessment Mission Report*. Warszawa.
- Rasch, Bjørn Erik (2009) «Folketomme vidder og demokratiske valg» *Dagsavisen*, 23. september 2009.
- Rasch, Bjørn Erik og Bernt Aardal (1994) «Bør regjeringen kunne skrive ut nyvalg?» i Bjørn Erik Rasch og Knut Midgaard (red.) *Representativt demokrati. Spilleregler under debatt*. Oslo: Universitetsforlaget: 271–289.

- Rokkan, Stein (1970) *Citizens, Elections, Parties*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Seip, Jens Arup (1963) «Fra embedsmannsstat til ettpartistat» i Jens Arup Seip (red.) *Fra embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Sejersted, Francis (1984) *Høyres historie 3. Opposisjon og posisjon*. Oslo: J. W. Cappelens forlag.
- Särilvik, Bo (1983) «Scandinavia» i Vernon Bogdanor og David Butler (red.) *Democracy and Elections. Electoral Systems and Their Political Consequences*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Valen, Henry (1981) *Valg og politikk. Et samfunn i endring*. Oslo: NKS-forlaget.
- Valen, Henry (1985) «Valgsystemet» i Trond Nordby (red.) *Storting og regjering 1945–1985. Institusjoner – rekruttering*. Oslo: Kunnskapsforlaget: 46–56.
- Valen, Henry (1992) *Valg og politikk: et samfunn i endring*. 2. utgave. Oslo: NKS-forlaget.
- Valen, Henry (1994) «List Alliances: An Experiment in Political Representation» i M. Kent Jennings og Thomas E. Mann (red.) *Elections at Home and Abroad. Essays in Honor of Warren E. Miller*. Ann Arbor: The University of Michigan Press: 289–321.
- Valgloven (2002) *Lov om valg til Stortinget, fylkesting og kommunestyre av 28. juni 2002 nr. 57*.
- Venice Commission (2002) *Code of Good Electoral Practice in Electoral Matters. Guidelines and Explanatory Report*. Strasbourg: European Commission for Democracy through Law.
- Østbø, Ivar Buch (2010) *Storting og regjering*. Oslo: Schibsted Forlag.
- Aardal, Bernt (1990) «Ny valgordning – nye koalisjonsmuligheter?» *Norsk Statsvitenskapelig Tidsskrift*, nr. 3: 213–223.
- Aardal, Bernt (2002) «Electoral Systems in Norway» i Bernard Grofman og Arend Lijphart (red.) *The Evolution of Electoral and Party Systems in the Nordic Countries*. New York: Agathon Press: 167–224.

Vedlegg A

Utdrag av Valglovens bestemmelser om stortingsvalg⁴⁸

11-4. Fordeling av distriktsmandatene mellom valglistene ved stortingsvalg

(1) Av det antall mandater hvert valgdistrikt skal ha i henhold til § 11-3, blir alle med unntak av ett å fordele som distriktsmandater. Det siste mandatet fordeles av riksvalestyret som utjevningsmandat.

(2) Fylkesvalgstyret skal foreta valgoppgjør for fylket og fordele fylkets distriktsmandater mellom listene. Mandatfordelingen skjer i henhold til St. Laguës modifiserte metode.

(3) St. Laguës modifiserte metode innebærer at hver listes stemmetall divideres med 1,4-3-5-7 osv. Hvert stemmetall skal divideres så mange ganger som det er

48. Hele valgloven finnes som Valgloven (2002)

nødvendig for å finne det antall mandater listen skal ha. Det første mandatet tilfaller den listen som har den største kvotienten. Det andre mandatet tilfaller den listen som har den nest største kvotienten osv. Hvis flere lister har samme kvotient, tilfaller mandatet den av listene som har størst stemmetall. Har de samme stemmetall, avgjøres det ved loddtrekning hvilken liste mandatet skal tilfalle.

Endret ved lov 20. juni 2003 nr. 46 (i kraft 1. juli 2003 iflg. res. 20. juni 2003 nr. 715).

§ 11-6. Fordelingen av utjevningsmandatene på partiene og valgdistriktene ved stortingsvalg

(1) Riksvalgstyret skal foreta valgoppgjør for fordeling av utjevningsmandatene på grunnlag av de utskrifter som er sendt inn fra fylkesvalgstyrene.

(2) Riksvalgstyret fordeler utjevningsmandatene mellom partiene i henhold til Grunnloven § 59. Dersom flere partier har samme kvotient, tilfaller mandatet det partiet som har det største stemmetallet. Har de samme stemmetall, avgjøres det ved loddtrekning hvilket parti mandatet skal tilfalle.

(3) Riksvalgstyret fordeler partienes utjevningsmandater med ett på hvert fylke, på følgende måte:

a) For hvert fylke og for hvert parti som har vunnet minst ett utjevningsmandat, tas utgangspunkt i partiets stemmetall i fylket. Har partiet ikke fått noe distriktsmandat, skal partiets stemmetall i fylket legges til grunn. Har partiet fått distriktsmandat, skal partiets stemmetall divideres med et tall som er én mer enn det dobbelte av antall distriktsmandater partiet har fått i fylket. Partiets stemmetall eller de fremkomne kvotienter divideres med det gjennomsnittlige antall stemmer per distriktsmandat i vedkommende fylke.

b) De fremkomne kvotientene for samtlige fylker og for samtlige partier som har vunnet minst ett utjevningsmandat, ordnes etter størrelse. Er flere kvotienter like store, er antall stemmer i vedkommende fylker avgjørende. I tilfelle stemmelikhet avgjøres rekkefølgen ved loddtrekning

c) Utjevningsmandat nr. 1 tildeles det partiet og det fylket som etter beregningen foran har den største kvotienten. Utjevningsmandat nr. 2 tildeles det partiet og det fylket som har den nest største kvotienten osv.

d) Når et fylke er blitt tildelt et utjevningsmandat, kommer det ikke i betraktning ved de videre beregningene. Når et parti har fått det antall utjevningsmandater det skal ha i henhold til fordelingen etter annet ledd, kommer partiet ikke i betraktning ved de videre beregningene. Fordelingen fortsetter for de øvrige fylkene og de øvrige partiene inntil samtlige utjevningsmandater er fordelt.

Endret ved lov 20. juni 2003 nr. 46 (i kraft 1. juli 2003 iflg. res. 20. juni 2003 nr. 715), 15. april 2005 nr. 18.